

УДК 81'255.2:6

Старший викладач
Марія Іванівна Мирошніченко
(Одеса, Україна)
секція
(Філологічні науки)

ПРОБЛЕМИ СТАНДАРТИЗАЦІЇ ТА ВПОРЯДКУВАННЯ ТЕРМІНІВ ОБЧИСЛЮВАЛЬНОЇ ТЕХНІКИ

Стаття присвячена проблемним питанням упорядкування та стандартизації термінів з інформатики та обчислювальної техніки в українській мові на матеріалі сучасних галузевих словників.

Ключові слова: стандартизація, термін, інформатика, словник.

The article deals with problematic streamlining and standardization of terms of Informatics and Computer Science in Ukrainian language on a material of modern industrial dictionaries.

Keywords: standardization, term, Informatics, dictionary.

Українська термінологія вже більше двох століть привертає до себе увагу багатьох учених, фахівців, ентузіастів національного відродження. Адже українська мова рівноправна серед інших мов, і є цілком придатною для творення наукового стилю. Інша справа, що через історичні обставини та політичні спекуляції вона не завжди мала право вільно й беззастережно виконувати свої прямі функції, обслуговуючи різні сфери людського життя.

Особливістю нашого часу є те, що нарешті українська мова посіла гідне місце в усіх сферах життєдіяльності, і зокрема в науковій галузі. На державну мову перейшла освіта й поступово переходить наука. Як писав колись І. Огієнко, "українська мова здатна бути мовою науки, як і всі інші мови..." [1, с.198].

Національна термінологія як складова частина наукової мови переживає чергове національне відродження, хоча має власний багатий досвід термінотворення і бере свій початок з другої половини 19 століття. На запити

освіти упродовж 1990-х років з'явилася низка термінологічних словників, які тією чи іншою мірою компенсували відсутність спеціальних назв і понять. Звичайно, не всі лексикографічні праці були на часі, але кожна з них змусила українську наукову мову запрацювати на рівні найпрестижніших європейських мов.

Останнім же часом у різних містах України видається величезна кількість різноманітних термінографічних праць різного статусу і гатунку. Крім словників, написано чимало роздумів з приводу термінологічної науки, які друкувалися як на сторінках періодики, так і на сторінках спеціальних журналів. Виходять друком підручники, посібники, монографії.

Уся ця продукція є наслідком живого діалогу між фахівцями-ученими, спеціалістами різних сфер і філологами, що відбувається постійно на внутрішньовузівських і міжвузівських семінарах, термінологічних нарадах і конференціях як регіонального, державного, так і міжнародного рівня.

Основним джерелом вивчення термінів для пересічного українця й зокрема для студентів є, були й залишаються словники.

Аналізуючи різноманітні види словників, можна переконатися в тому, що в деяких словниках терміни не лише фіксуються, а й певною мірою впорядковуються. Одночасно з упорядкуванням термінів відбувається їх підготовка до стандартизації, тобто кожен термін оцінюється з точки зору виконання ним певних функцій.

Слід зазначити, що питання про нормалізацію термінів істотно відрізняється від питання про нормалізацію лексики в межах лінгвістики. У лінгвістиці під поняттям норми ми розуміємо правильне й доцільне вживання лексем у різних стилях мовлення, але при цьому не забороняються всі синонімічні лексеми або жаргонізми. У термінознавстві ж здійснюється відбір лексем, що повинні виконувати роль єдино правильних термінів у межах терміносистеми; отже, стосовно термінів, можна говорити і про їх впорядкування, і про стандартизацію – закріплення спеціальним документом,

обов'язковим для використання за певних умов. Це специфічне термінологічне завдання, що не має аналогів у власне лінгвістиці.

По суті, вже відбір із текстів лексичних одиниць, що виконують функції термінів, являє собою підготовчий етап стандартизації термінів. Отримуваний у результаті відбору невпорядкований словник є матеріалом для словника термінологічного вживання. З того моменту, коли термінознавець разом із фахівцем певної галузі науки або техніки починає встановлювати відповідність цих лексем (можливих термінів) поняттям, які вони виражають, а потім укладає перший словник термінів (з усіма “синонімами”), систематизований на базі зв'язків між поняттями, термінознавець уже займається впорядкуванням термінів, перетворенням природньо укладеної термінології в терміносистему. Ще не вирішуючи питання про обов'язковість кожного терміна, він оцінює логічні та лінгвістичні якості термінів, і продуктом його роботи є перелік рекомендованих термінів (термінологічна рекомендація). Завершення процесу побудови терміносистеми, у якій кожна позиція зайнята лише одним терміном, що однозначно співвідноситься із певним поняттям у системі понять, є наступним етапом упорядкування термінів, який реалізується у вигляді термінологічного стандарту.

Зауважимо, проте, що на практиці цієї схеми дотримуються далеко не завжди. Різноманітні організації, які займаються створенням словників, термінологічних рекомендацій і стандартів, не об'єднують своїх зусиль. Наприклад, у багатьох випадках під час підготовки стандартів на терміни не проводиться достатньою мірою попередня наукова робота; стандартизація термінів протиставляється впорядкуванню, а не виводиться з нього.

Стандартизація термінів і визначень, що стосуються різних розділів інформатики та обчислювальної техніки, почалась на теренах колишнього СРСР у 70-х роках 20 століття, практично із зародженням самої науки інформатики. Тоді ж, на початковому етапі становлення нової науки, за принципом аналогії створювалася й термінологія інформатики, тобто поняття на позначення нових явищ і предметів галузі порівнювались із відповідними,

уже наявними, предметами навколишньої дійсності за подібністю, функцією тощо й отримували їх назви. Підґрунтям образності виступив екстралінгвістичний чинник: зіставлення комп'ютера та його роботи з людиною та її мисленневою діяльністю. Цей асоціативний зв'язок міцно закріпився у підсвідомості людей, що й зумовило своєрідну образність текстів комп'ютерної тематики.

До терміносистеми інформатики таким чином увійшли поняття загальноповживаної мови (*комірка, пам'ять, пристрій, носій, рядок, "миша", гілка, дерево*) та запозичення з різних мов: з грецької – *диск*; латинської – *інформація, перфокарта, табулятор*; німецької – *шина*; французької – *адреса, меню* тощо.

Розглянемо деякі з термінів з погляду доцільності вибору саме їх значень як підстави для перенесення назви й творення терміна.

Так, російське слово *ячейка* в інформатиці має два значення:

1. мінімальна ділянка оперативної пам'яті, яка адресується і заповнюється однією коміркою процесора;
2. прямокутна ділянка в електронних таблицях, куди заносять інформацію [2, с. 173].

На позначення цих понять під час перекладу з української досі немає чітко закріпленого терміна. Так, деякі вчені проводять аналогію із бджолиним стільником або з вічком у сітці й пропонують для перекладу слово *чарунка*; інші беруть за основу подібність маленьке приміщення, заглиблену ямку, вічко й перекладають згадуваний вище термін словом *комірка*. Колектив авторів «Російсько-українського словника наукової термінології» пропонує ще більш подрібнені значення розглядуваного слова й подає до кожного з них окремий відповідник: *ячейка* – 1. (углубление, отверстие) *комірка*; (отдельное звено) елемент; 2. кіб., техн. (отверстие среди многих, расположенных на одной плоскости) *чарунка* [3, с. 888].

Упорядники спеціалізованих словників з інформатики та обчислювальної техніки схиляються переважно до варіанту *комірка* [4, с. 296]; [5, с. 216].

У російсько-українському політехнічному словнику (уклад. В.С.Підлипінський) на позначення цієї назви в галузі кібернетики та техніки додається ще й слово *ланка* [6, с. 485-486].

Автори Великого тлумачного словника української мови подають слова *комірка* й *чарунка* у вигляді синонімів, наголошуючи, проте (без пояснень!), на переважному вживанні слова *комірка* в галузі комп'ютерних наук [7: 559].

Досить цікавим є й підхід учених до вживання терміна *Інтернет*. Мало того, що слово *Інтернет* є далеко не в усіх словниках української мови (хоча з'явився цей термін в англійській мові ще 1974 року!), так ще й синонімічні назви до нього в спеціальній літературі подаються різні: “світове павутиння” [4, с. 54], “всесвітня павутина” [7, с. 501], “міжнародна комп'ютерна мережа” [9, с. 4] або просто “Мережа”. Невпорядкованість і досить велика кількість назв на позначення того самого поняття дивують: адже в Україні Інтернетом масово користуються з 1996 року – невже за 20 років не вироблено єдиного терміна-відповідника?! Окремо слід зауважити, що для найбільш нейтрального з усіх названих варіантів слова Інтернет не існує усталеної граматичної форми. Так, у різних наукових та лексикографічних працях наводяться різні форми родового відмінка однини: Інтернету та Інтернет [7, с. 501], [10, с. 147] тощо; досить часто зустрічається цей технічний термін, згідно з міжнародними документами позначений англійськими літерами (Web, WWW, Internet).

Проблемним також видається існування українських відповідників до російських комп'ютерних термінів *ветвь*, *ветвление*. Так, у більшості сучасних словників зустрічаємо слово *гілка* у значенні “маршрут, що з'єднує два суміжних вузли, який крім цього не містить жодного проміжного вузла” на позначення терміна *ветвь* [2, с.173], [5, с. 20] тощо. У Російсько-українському словнику з інформатики та обчислювальної техніки подається термін *вітка* [4, с. 36], а в Російсько-українському словнику наукової термінології розмежовуються слова *гілка* (в графіку, функції) та *вітка* (залізнична) [3, с. 75]. При цьому слід зазначити, що спільнокореневе до названого російського терміна слово *ветвление* всі названі джерела перекладають словом *галуження*,

розгалуження, таким чином не заперечуючи можливості перекладу терміна *ветвь* словом *галузь*.

Не існує усталеного єдиного перекладу й щодо терміна *удаление*. Так, автори Російсько-українського словника з інформатики та обчислювальної техніки одні розглядають як можливі варіанти перекладу *вилучення*, *видалення* й *усунення* (без пояснень) [4, с. 265]; у Російсько-українському словнику за ред. Ваніна В.В. та Герасимчука В.А. взагалі відсутній термін на позначення слова *удаление* в контексті інформатики та обчислювальної техніки; у російсько-українському політехнічному словнику (уклад. В.С.Підлипенський) першим значенням слова *удаление* є перелік різних слів на позначення дії (без розмежування їх відтінків): віддалення, виведення, випровадження, вилучення, вийняття, витягнення, усунення [6, с. 420]; найбільш вдалою, на нашу думку, є словникова стаття у Російсько-українському словнику наукової термінології, що пропонує три значення: 1. (*расстояние*) віддаль, відстань; 2. (*действие*) віддалення; 3. видалення; (*изымение*) вилучення; (*устранение*) усунення [3, с. 791], проте й тут не наводяться приклади сполучуваності слів та використання їх у тексті з інформатики.

Навіть сам термін *компьютер* та прикметник *компьютерный* на сучасному рівні розвитку мови отримали паралельні назви у перекладі українською: *компутор*, *компуторний* а не *комп'ютерний*. Принаймні такі терміни пропонує пан Роман Рожанківський з Технічного комітету стандартизації науково-технічної термінології Держспоживстандарту та Міністерства освіти й науки України (на базі Львівської політехніки): “ Ми не перші, що побачили безлад у засвоєнні запозичень чужих слів латинського і старогрецького походження. Маємо *ампутовати*, *депутувати* й похідні від них слова. То чому мусимо обходитися без дієслова компутувати (*комп'ютувати* нервує, тому досі його ніхто не запропонував) замість *проводити обчислення на комп'ютері*. Це буде зручно (*Ми скомпутували таблицю* замість *Ми уклали таблицю на комп'ютері* чи *Ми розробили таблицю за допомогою комп'ютера*) й відповідатиме вимогам до великої деривативної здатності та традиційності

засвоєння дуже потрібного терміна – не можна обмежуватися лише іменником і прикметником (*комп'ютер, комп'ютерний*)” [13, с. 56].

Отже, вже з наведених прикладів можна зробити висновок стосовно того, що поки що не видно значних позитивних зрушень від видання ДСТУ 3966-2000 – настановчого нормативного документа, де детально описано вимоги і правила про те, як подавати терміни й будувати означення понять українською мовою.

Однак, очевидно, що українська мова може так само успішно функціонувати не тільки на побутовому, але й на науковому рівнях за умови систематизації термінів, розроблення загального термінологічного стандарту, уніфікації значень термінів і гармонізації їх.

Список джерел та літератури

1. Огієнко Іван (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови/ Митрополит Іларіон; [Упоряд. М.С.Тимошик]. — К.: Наша культура і наука, 2004.— 436с.
2. Українська термінологія і сучасність: [зб.наук.праць / відп. ред. Симоненко Л.О.]. –К.: КНЕУ, 2003 —.— Вип.V.— 324 с.
3. Російсько-український словник наукової термінології: Математика. Фізика. Техніка. Науки про Землю та Космос [уклад. В.В.Гейченко та ін.] – К.: Наук. думка, 1998. – 892 с.
4. Російсько-український словник з інформатики та обчислювальної техніки [Уклад. В.Я. Карачун та ін.] – К.: Рось, 1994. – 361 с.
5. Російсько-український словник з нарисної та прикладної геометрії, загального машинобудування, комп'ютерної графіки [Упоряд. В.В. Ванін, В.А. Герасимчук]. – К.: Либідь, 1994. – 216 с.
6. Російсько-український політехнічний словник [Уклад. В.С. Підлипенський, В.М. Петренко]. – Київ-Ірпінь: Перун, 2000. – 512 с.
7. Великий тлумачний словник української мови [Уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел]. – Київ-Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2005. – 1728 с.

8. <http://justinian.com.ua>

9. Вычислительная техника и программирование [ред. проф. Меркт Р.В.]
– Одеса: ОНМУ, 2002. – Ч. 4. – 52 с.

10. Мова: Науково-теоретичний часопис з мовознавства. - № 9. – Одеса:
Астропринт, 2004. – 228 с.

11. Панько Т.І. Українське термінознавство: Підручник / Т.І.Панько,
І.М.Кочан, Г.П. Мацюк. – Львів: Світ, 1994. – 216 с.

12. Російсько-український словник: У 3-х т. [Відп. ред. І.К.Білодід]. – К.:
Радянська школа, 1989. – 334 с.

13. "Вісник" Державного університету "Львівська політехніка": матеріали
6-ї Міжнародної наукової конференції [«Проблеми української термінології
СловоСвіт2000»], (Львів, вересень, 2000) - № 402. - Львів: Вид-во Державного
університету "Львівська політехніка", 2000.– 420 с.